

СОЦІОКОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ

У статті проаналізовано можливості застосування методологічного підходу наукової галузі соціальних комунікацій до вивчення діяльності бібліотек західноукраїнського регіону. Розглянуто переваги та специфіку соціокомунікативного підходу як прикладного інструментарію.

Ключові слова: соціальні комунікації, соціокомунікативний підхід, бібліотека, бібліотечна справа.

В статье проанализированы возможности применения методологического подхода научной отрасли социальных коммуникаций к исследованию деятельности библиотек западноукраинского региона. Рассмотрены преимущества и специфика социокоммуникативного подхода как прикладного инструментария.

Ключевые слова: социальные коммуникации, социокоммуникативный подход, библиотека, библиотечное дело.

In the article is analysed to possibility of application of methodological approach of scientific industry of social communications to research of activity of libraries of Western Ukrainian region. Advantages and specific of social communication approach are considered as the applied.

Key words: social communication, sociocommunicational approach, library, library science.

Уведення бібліотекознавства в комплекс наук про соціальні комунікації ставить перед науковцями цієї галузі нові завдання щодо вироблення певної методологічної парадигми проведення досліджень. Оскільки комунікацію ми розглядаємо як одну з форм взаємодії людей у процесі спілкування, потрібно враховувати, що бібліотеки відіграють важливу роль у формуванні інформаційного аспекту соціальної комунікації. Для підтвердження нашої думки наведемо визначення В. Різуна: «Під соціальними комунікаціями необхідно розуміти таку систему суспільної взаємодії, яка включає визначені шляхи, способи, засоби, принципи встановлення і підтримання контактів на основі професійно-технологічної діяльності, що спрямована на розробку, провадження, організацію, удосконалення, модернізацію відносин у суспільстві, які складаються між різними соціальними інститутами, де, з одного боку, у ролі ініціаторів спілкування найчастіше виступають соціально-комунікативні інститути, служби, а з іншого — організовані спільноти (соціум, соціальні групи) як повноправні учасники соціальної взаємодії» [1]. Бібліотека як соціальний інститут у всі історичні періоди обов'язково створювала наперед визначену «систему суспільної взаємодії», застосовуючи «визначені шляхи, способи, засоби, принципи встановлення і підтримання контактів на основі професійно-технологічної діяльності» з певною організованою спільнотою — читачами, що диспонується «як повноправні учасники соціальної взаємодії».

У дослідженні спираємося на методологічні засади, опрацьовані провідними українськими бібліотекознавцями, зокрема Л. Дубровіною, Л. Петровою,

О. Воскобойніковою-Гузєвою та ін. [2]. Методологія наукової діяльності, зокрема в бібліотекознавстві, передбачає сукупність конкретних прийомів, підходів, способів, дій, спрямованих на отримання нових наукових результатів, і базується на загальнонаукових принципах вивчення об'єктів дослідження в процесі розвитку суспільних явищ і процесів. Логічна побудова методології нашої роботи ґрунтується на міждисциплінарному підході вивчення бібліотек у контексті соціокомунікативних процесів, що сприяло отриманню сукупності результатів методологічного та методичного плану, які утворюють цілісну концепцію стратегії розвитку на західноукраїнських землях бібліотек як соціальних інститутів, покликаних не тільки збирати, зберігати та надавати в доступ свої фонди, а й вибудовувати нові типи відносин між бібліотекарем і читачем, бібліотекою і суспільством.

Мета статті – розглянути особливості дослідження діяльності бібліотек західноукраїнського регіону із застосуванням методологічного підходу наукової галузі соціальних комунікацій.

Бібліотека є інтегративним соціальним інститутом, тому багатогранною має бути і наука про бібліотеку, що обумовило вибір у роботі методів дослідження не лише з арсеналу бібліотекознавства, а й із теорії соціальних комунікацій та інформаційних технологій. Оскільки сьогодні методологія наукових досліджень разом із використанням перевірених часом традиційних методів і підходів потребує нових парадигм та концептуальних підходів усвідомлення складних соціокомунікативних процесів, важливо розглянути історію розвитку книгозбірень крізь призму соціокомунікативної проблематики. Методологія бібліотекознавчих досліджень, зокрема тих, що розглядають діяльність бібліотек у ретроспективі, потребує глибокого переосмислення.

Визначення вихідних соціальних функцій бібліотеки дає уявлення про сутність її діяльності в ширшій соціальній системі. Саме системний підхід допомагає визначити суспільну роль, культурно-історичну місію і соціальну функцію бібліотек, їхнє сутнісне призначення і специфічні завдання в конкретних історичних та суспільно-політичних умовах. Окрім того, забезпечується осмислення бібліотеки як системного об'єкта, що характеризується власною структурою, стійкими взаємозв'язками між окремими елементами й підсистемами, специфічними функціями складових компонентів і системи в цілому. Системний аналіз бібліотеки сприяє виокремленню в її структурі мети, об'єкта, суб'єкта, засобів, результатів і характеристики діяльності.

Системний аналіз бібліотек у контексті соціальних комунікацій призначений для правильного вибору системного інструментарію з метою розв'язання поставленої проблеми. Системний аналіз розглядається передусім як методологія пізнання й упорядкування, тобто так звана структуризація проблеми, яку потрібно вирішувати з використанням формальних методів. Отже, його сутність полягає не у використанні математичних методів і процедур, а в зіставленні альтернатив на основі логічної послідовності кроків. Системний аналіз дає змогу суттєво поглибити й розширити осмислення сутності системи, її структури, організації, цілей і завдань функціонування, закономірностей розвитку, визначити оптимальні шляхи та методи управління. Системний аналіз ґрунтується на таких методологічних принципах:

- органічна єдність об'єктивного та суб'єктивного в процесі наукового дослідження;

- структурність системи, що визначає цілісність і стійкість її характеристик;

- динамізм системи;

- міждисциплінарний характер системних досліджень;

- органічна єдність формального та неформального в аналізі.

Згідно із системним підходом, бібліотека – це цілісність, яка становить єдність закономірно розташованих і взаємопов'язаних частин. Обов'язковими до розгляду є цілеспрямованість та функціональність діяльності кожної з досліджуваних бібліотек.

Основними ознаками сприйняття бібліотеки як системи є наявність:

1) найпростіших одиниць – елементів, які її складають (фонди та працівники);

2) підсистем – результатів взаємодії елементів (підсистеми фондів);

3) компонентів – результатів взаємодії підсистем, які можна розглядати у відносній ізольованості, поза зв'язками з іншими процесами та явищами, (налагодження взаємодії: читач – бібліотекар – книга);

4) певного рівня цілісності, ознакою якої є те, що система завдяки взаємодії компонентів одержує інтегральний результат – ефект діяльності бібліотек;

5) у структурі системоутворювальних зв'язків, які об'єднують компоненти і підсистеми як частини в єдину систему (взаємодія підсистем «фонд і бібліотекар», «бібліотека та інші соціальні інститути»);

б) зв'язок з іншими системами зовнішнього середовища (діяльність бібліотек у контексті соціальних комунікацій).

Аналіз бібліотеки як вагової частини соціальної системи, що складається із взаємозв'язаних і взаємообумовлених функціонально-спеціалізованих елементів, дає змогу побудувати її структурно-функціональну модель. Кожен із її компонентів у різні історичні періоди втілюється в різноманітні організаційні форми, проходить свій шлях розвитку. Бібліотека змінювалася в часі, але незмінно втілювала функцію корисності для суспільства – незалежно від того, як сама вона трактувалася [1].

Основні підсистеми бібліотеки (бібліотечний фонд, контингент користувачів, бібліотечний персонал, матеріально-технічна база), виокремлені в результаті структурно-функціонального аналізу бібліотеки, доповнюються діяльними характеристиками у вивченні бібліотечної практики (процесів формування і використання бібліотечного фонду, організації довідково-бібліографічного апарату, бібліотечного та бібліографічного обслуговування користувачів та ін.) методами системного та соціокомунікативного підходу. На підставі аналізу розвитку і функціонування книгозбірні можна здійснити декомпозицію системи, щоб з'ясувати чинники, що не лише зберігають цілісність, а й розвивають її в цілому. Засобами організації бібліотеки є різні форми комунікації, а такі характеристики, як простір, тимчасові відносини, канали комунікації, створюють лише зовнішні умови комунікації та власне комунікативне середовище.

Саме завдяки структуризації досягається ефективне вивчення бібліотек, що дає можливість описати суттєві складові кожної з бібліотек – підсистеми, зв'язки, властивості, функції тощо. Бібліотеку варто розглядати як структурно-функціональну цілісну систему, в якій кожна підсистема має певне функціональне призначення, що

має узгоджуватися із загальними цілями системи в цілому. Рівень цілісності системи залежить від рівня відповідності її структури і функцій головної мети системи.

Рівень самостійності й відкритості системи, до якої належить бібліотека як соціальний інститут визначається низкою показників: кількістю зв'язків бібліотеки із зовнішнім середовищем у середньому на один її елемент; інтенсивністю обміну інформацією між бібліотекою та зовнішнім середовищем; ступенем впливу інших систем.

Бібліотека не є ізольованою від зовнішнього середовища, вона пов'язана з ним зв'язками, через які здійснює певний вплив, реалізуючи своє призначення та мету. Крім цього, важливою є дія на бібліотеку з боку зовнішнього середовища: дослідження цих зв'язків дає змогу пізнавати бібліотеки не безпосередньо, а опосередковано, через інші об'єкти.

Такий складній системі, як бібліотека, притаманні декілька видів зв'язків:

- взаємодії (координації), серед яких можна розрізнити зв'язки властивостей і зв'язки об'єктів. Специфіка їх полягає в тому, що вони опосередковуються цілями, які ставить перед собою кожна зі складових взаємодій;

- породження (генетичні), коли один об'єкт є основою іншого;

- перетворення, серед яких вирізняються ті, які реалізуються через певний об'єкт, що забезпечує це перетворення, і ті, які реалізуються шляхом безпосередньої взаємодії двох або більше об'єктів, завдяки чому ці об'єкти разом або окремо переходять з одного стану в інший;

- структурні побудови, які передбачають, що наявність одних елементів системи обумовлює необхідність інших елементів, які взаємодіють з першими;

- функціонування, що забезпечує діяльність бібліотеки. Зв'язки між елементами системи розподіляються на зв'язки стану (наступний стан є функцією від попереднього) та зв'язки функціональні (об'єкти пов'язані єдністю реалізованої функції);

- розвитку як модифікації функціональних зв'язків і зв'язків стану (з тією різницею, що розвиток суттєво відрізняється від зміни стану, оскільки хоча й описується стан об'єкта, основним змістом процесу є суттєві зміни в побудові об'єкта і формах його життєдіяльності). З цієї позиції функціонування є рух у стані одного й того самого рівня, пов'язаний із перерозподілом елементів, функцій і зв'язків у бібліотеці. Кожний наступний стан або безпосередньо визначається попереднім, або так чи інакше «перетворюється» побудовою об'єкта і не виходить за межі його історії. Розвиток бібліотеки є не лише саморозкриттям об'єкта, актуалізацією закладеного в ньому потенціалу, а й такою зміною станів, в основі якої – неможливість збереження наявних форм функціонування. Таким чином, бібліотека має виходити на інший рівень діяльності, раніше недоступний або неможливий, умовою якого є зміна організації.

Завдяки новій парадигмі розширюється дискурс досліджень, у яких використано соціокультурологічний підхід. Варто відзначити, що бібліотека традиційно вивчається в бібліотекознавстві як відносно стійка форма соціальної практики, обумовлена потребами суспільства. Бібліотека як соціальний інститут привертала увагу дослідників протягом усього XX ст. Акцент бібліотекознавців переважно ставився на важливому, але тільки одному інституційному аспекті – взаємодії бібліотеки із зовнішнім

середовищем. Проте, враховуючи той факт, що бібліотеки завжди відігравали роль вагомих соціальних інститутів суспільства, праці бібліотекознавців наближені до соціокомунікативних. У дослідженнях окремої бібліотеки чи групи книгозбірень науковці обов'язково розглядали їхню участь у суспільних процесах, вплив на розвиток соціальних комунікацій.

Основна гіпотеза нашого дослідження полягає в тому, що розгалужена бібліотечна інфраструктура західноукраїнського регіону в процесі функціонування створила основу для розвитку системи соціальної комунікації, диспонує в ній особливе місце і роль бібліотекаря, яка вдосконалювалася завдяки поступовій оптимізації бібліотечних технологій.

Професор В. Різун слушно вважає, що «методологічним підходом до вивчення явищ, процесів, функцій соціальних комунікацій очевидно є соціокомунікативний підхід» [3]. Саме така методологія нами застосовувалася в дослідженні діяльності бібліотек західноукраїнських земель з XIII ст. до 1939 року. У проекції на історію бібліотечної справи такий підхід дає підстави оцінити стан самого суспільства, індикаторами якого в структурі соціальних комунікацій є бібліотеки, що через специфічні комунікативні практики та бібліотечні технології постійно розвивали інформаційну та праксеологічну складові системи соціальних комунікацій.

Бібліотеки з XIII ст. впевнено еволюціонували в бік соціальних інститутів, які виконували функції культурних центрів. Використання контексту історичного розвитку регіону при дослідженні еволюції діяльності бібліотек допомогло розглянути їх взаємодію в процесі історичних змін і перетворень, а також виявити вплив на розвиток основних концептуальних напрямів соціальної комунікації. Дослідження бібліотек, які брали активну участь у соціальних комунікаціях, передбачають використання наукових знань про спілкування.

Застосовуючи теорію соціокомунікативного підходу до вивчення історії бібліотечної справи на західноукраїнських землях, варто мати на увазі потреби:

- розгляду бібліотек у системі «суспільних координат», тобто з урахуванням просторового, часового розташування та комунікативного середовища;
- спостереження за книгозбірнями в контексті соціальних умов;
- здійснення соціально зорієнтованої інтерпретації отриманих результатів.

Таким чином, соціокомунікативний підхід передбачає дослідження бібліотек у соціальному вимірі, тобто з огляду на те, як вони залежать від потреб, цілей, завдань соціокомунікативного інституту, як вони впливатимуть на різні категорії читачів, чи обумовлені ці засоби конкретною соціокомунікативною технологією, чи входять ці засоби в перелік засобів конкретного соціокомунікативного інституту тощо.

Бібліотеки, що діяли на західноукраїнських землях з XIII ст., були активними учасниками процесу формування «соціальної пам'яті». Саме у фондах книгозбірень, незалежно від їхньої видової приналежності, накопичувалися документи, цінність яких у процесі нашого дослідження можемо оцінити з позицій сьогодення. Концептуальна парадигма такого підходу базується на необхідності дослідження ролі книгозбірні у формуванні наукових шкіл, навчальних та культурологічних процесів, а також у передачі в просторі та часі знань, зафіксованих на сторінках книг та журналів. Аналіз

соціокультурних трансформацій, що відбувалися на західноукраїнських землях з XIII ст. до 1939 р. дає підстави сформулювати соціальну місію бібліотеки як вагової складової соціокомунікативної системи суспільства, діяльність якої спрямована на сприяння обігу та розвитку накопиченого людством знання, а також на збереження документованого знання як суспільного надбання.

Таким чином, бібліотека визначається як складна саморегульована система, що утворилася в процесі взаємодії між бібліотекарем і користувачем під час надання інформаційних послуг, а також між бібліотекою та суспільством. Через дослідження функціонування бібліотек можна простежити зміни, які відбуваються в різних галузях життєдіяльності західноукраїнського регіону: економічній, політичній, культурній, соціальній тощо. На прикладі бібліотечної справи регіону яскраво підтверджується, як змінюється система соціально-економічних відносин, а також трансформується сама сфера духовного, освітнього та наукового життя суспільства.

Отже, бібліотека належить до складних системних об'єктів, які мають соціальну природу й не існують поза соціальним, загальнокультурним контекстом. Тому концептуальна модель бібліотеки базується на структурно-системному підході, за допомогою якого визначається внутрішній зміст та основні характеристики бібліотеки в контексті формування суспільства знань.

Література

1. Басов С. А. Об институциональном подходе в библиотековедении / С. А. Басов // НТБ. – 2011. – №3. – С. 5.
2. Воскобойнікова-Гузєва О. Методологія сучасних бібліотекознавчих досліджень / О. Воскобойнікова-Гузєва, Л. Петрова // Бібліотечний вісник. – 2006. – №6. – С. 23.
3. Різун В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій / В. Різун. – Режим доступу: http://www.journlib.univ.kiev.ua/Nacherky_do_metodologii.